

ظهور و سقوط یونانیان باختر براساس مدارک سکه‌شناسی

دکتر طاهره عزیزی پور

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت

tazizipoor@yahoo.com

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۲/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۴/۲۸)

چکیده:

تمرکز قدرت سلوکیان در نواحی غربی ایران موجبات شکل‌گیری شورش‌ها و نهضت‌های آزادی‌بخش در نواحی شرق ایران را فراهم نمود. در چنین شرایطی یونانیان و مقدونیانی که از زمان اسکندر در نواحی شرقی ایران سکنی داده شده بودند، سر به شورش برداشته و با همراهی ساکنان بومی باختر حکومتی مستقل از سلوکیان را بنا نهادند که با نام حکومت یونانی باختر خوانده می‌شود. همسایگی این حکومت با اشکانیان از یک طرف و همزمانی آن با دوره ای از حکومت اشکانی بر اهمیت مطالعه حاکمان یونانی باختر افزوده است. عدم وجود منابع مکتوب درباره تمام شاهان یونانی باختر باعث شده که سکه‌های باز مانده از پادشاهان مذکور منبع مهمی در شناخت تاریخ حکومت یونانیان باختر باشد. هدف از نگارش این پژوهش مطالعه تاریخ سیاسی یونانیان باختر بر اساس منابع سکه‌شناسی است. بر اساس مطالعات انجام شده در طول دوران حکومت یونانیان باختر سه خاندان مختلف در سه برهه زمانی متفاوت به حکومت پرداخته‌اند. دوران فرمانروایی خاندان اوتیدم شکوفاترین دوران پادشاهی یونانیان باختر است. با به قدرت رسیدن اوکراتید حکومت یونانیان باختر در سرایشی سقوط افتاد. سکه‌های به دست آمده از او بیانگر درگیریهای باختریان در تمام مرزهای کشور است. جنگهای داخلی و خارجی در نهایت منجر به سقوط حکومت یونانیان باختر شد.

واژگان کلیدی: تاریخ، شرق ایران، یونانیان باختر، سکه

مقدمه :

بنا بر شواهد تاریخی پیش از آنکه بلخ (باختر) تحت تابعیت هخامنشیان در آید، دارای حکومت مستقل بوده و حتی تختگاهی به همین نام داشته است. کورش هخامنشی ضمن گسترش مرزهای خود این منطقه را به تصرف در آورد (علی محمدی، ۱۳۹۶، ص ۷۱). اسکندر هنگام حمله به ایران بعد از سرکوب شورشیان نواحی شرقی همچون باختری ها، سغدی ها و خوارزمی ها دستور داد که نیروهای مقدونی با باختری ها و سغدیان روابط خویشاوندی برقرار کنند. در همین زمان او تعداد زیادی از نظامیان و سربازان یونانی و مقدونی خود را با هدف ایجاد کلونی های مقدونی در باختر اسکان داد. تعدادی از این نظامیان مزدوران بی خانمان یونانی بودند که بی تردید بخشی از ایشان پیشتر در خدمت داریوش سوم هم بوده اند (معیری، ۱۳۷۷، ص ۳۷). بلخ در دوره هخامنشی ۳۰۰ تالان نقره خراج پرداخت می کرد (هرودت، ۱۳۸۹، ۴۰۰) که رقمی قابل توجه است. بعد از مرگ اسکندر شورشها در باختر آغاز شد. تا آنجا که سلوکوس بار دیگر به این منطقه لشکر کشید و آنجا را دوباره فتح کرد (علی محمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۱۲). در سال ۲۳۹ ق.م دایودوت که از طرف آنتیوخوس دوم باختر را اداره می کرد (دیاکونوف، ۱۳۷۸، ص ۶۷) با مشاهده دشواریهای سلوکیان در غرب از حکومت سلوکی اعلام استقلال کرد و حکومتی مستقل تاسیس نمود و به این ترتیب سرزمین باختر

به یک شاه نشین مستقل یونانی تبدیل شد. این حکومت دژ مقدم فرهنگ و مدنیت یونانی در مشرق بود و در انتقال بسیاری از سنتهای فرهنگی و هنری یونانیان به ایران در زمان اشکانیان نقش اساسی داشت (دیاکونوف، ۱۳۷۸، ص ۴۴). بعلاوه آغاز حکومت باختریان همزمان با شکل گیری حکومت اشکانی است (بیوار، ۱۳۸۳، ص ۱۳۱). بر همین اساس مطالعه تاریخ شاهان یونانی باختر در مطالعه تاریخ نواحی شرق ایران از اهمیت زیادی برخوردار است. ژوستین از دایودوت - بنیانگذار حکومت یونانیان باختر - به نام تئودوتس یاد می کند (Justin, XLI.6)، دایودوت به احتمال زیاد، از ساکنین یونانی - بومی باختر بود. او در زمان آنتی خوس اول به عنوان استاندار بلخ و سغد انتخاب شد و در زمان آنتی خوس دوم حکومت خود را مستقل اعلام کرد. در ارتباط با حکومت یونانیان باختر تاکنون پژوهشهای چندی انجام شده است؛ معیری (معیری، ۱۳۷۷) و علی محمدی (علی - محمدی، ۱۳۹۶) به طور ویژه و مشروح به ذکر تاریخ باختر پرداخته اند بعلاوه در برخی از کتابهایی که با موضوع تاریخ ایران قبل از اسلام نوشته شده به ذکر وقایع مرتبط با تاریخ حکومت یونانیان باختر پرداخته شده است (دیاکونوف، ۱۳۷۸؛ خادمی ندوشن و عزیز پور، ۱۳۹۱؛ گوتشمید، ۱۳۷۹). در هر یک از منابع یادشده در ذکر عنوان پادشاهان، نسبتهای خانوادگی و نژادی آنان و یا تقدم و تاخرشان اختلافهایی هرچند

مرکنده (سمرقند)، که بر روی رودخانه زرفشان قرار داشته و شهر سغد از شهرهای مهم یونانیان باختر بودند. یونانیان باختر همچنین قلعه سایوپولیس^۱ بر روی رودخانه سیحون را به عنوان یک قلعه دفاعی برای محافظت در برابر حمله سکاها بنا کرده بودند (خادمی ندوشن، عزیزی پور، ۱۳۹۱).

۱- تاریخ سیاسی یونانیان باختر:

۱-۳- خاندان دایودوت (شکل گیری)

۱-۱-۳- دایودت :

دایودوت نخستین پادشاه و بنیانگذار حکومت یونانیان باختر است. دایودوت پیش از اعلام پادشاهی استاندار باختر و سغد بود. برخی محققان او را یک ایرانی - یونانی می دانند (خادمی ندوشن، عزیزی پور، ۱۳۹۱، ص ۳۵) نارین - که به پیروی از ژوستین به ثبت قسمت بسیار ناچیزی از تاریخ زندگی دایودت پرداخته - شورش دایودوت را یک شورش ناگهانی می داند (Narian, 1980: 16) با این حال مدارک سکه شناسی خلاف این عقیده را نشان می دهد. نخستین سکه های دایودوت از نظر وزن و سبک انطباق کاملی با سکه های آنتیوخوس دوم دارد. نام آنتیوخوس بر روی برخی از این سکه ها دیده می شود، بعلاوه این سکه ها از نظر وزن و سبک انطباق کاملی با سکه های آنتیوخوس دارند (تصویر ۱) (افتخاری، ۱۳۹۳، صص

جزیی دیده می شود. در این پژوهش تلاش شده تا حد امکان این اختلافها مورد توجه قرار گرفته و تاریخ باختریان با تاکید بر مدارک سکه شناسی به طور موجز و طبقه بندی شده بیان شود. در ارتباط با استفاده از منابع سکه شناسی باید توجه داشته باشیم که اگر چه محل یافته شدن سکه ها می تواند نقش مهمی در شناخت مرزهای سیاسی یک حکومت ایفا کند؛ با این حال این احتمال هم وجود دارد که برخی از سکه ها تنها از طریق تجارت به یک منطقه وارد شده باشند. با مطالعه سکه های بر جای مانده از حکومت یونانیان باختر مشخص می شود که در دوران سلطنت یونانیان باختر سه خاندان مختلف در سه برهه زمانی متفاوت حکومت را در دست داشته اند. این سه خاندان عبارتند از خاندان دایودوت، خاندان اوتیدم و خاندان اوکراتید.

جغرافیای سیاسی:

سرزمین باختر (نقشه ۱) در شمال به سغدیان و رودخانه سیحون و از جنوب به هندوستان محدود می شده است. در جنوب آن رودخانه سند و در غرب آن کشور مرو و در شرق آن رشته کوههای پامیر بوده است. قلمرو سیاسی یونانیان باختر در طول زمان متغیر بوده است. با این حال می توان گفت قلمرو سیاسی باختریان نواحی بلخ و سغد و بخشهایی از هندوستان را شامل می شده است. بلخ مرکز شهری بخش شرقی حکومت باختریان بود.

^۱ Cyopolic

دایودوت دوم، پسر و جانشین دایودوت اول است که در سال ۲۴۸ ق.م جانشین پدر شده و به عنوان دست نشانده امپراطور سلوکیه حکومت کرده است؛ زیرا بر سکه هایی که به نام او ضرب شده چهره آنتیوخوس دوم دیده می شود (تصاویر ۳ و ۴). تصاویر سکه های دایودوت اول و دایودوت دوم چندان از یکدیگر قابل تشخیص نیستند. مسکوکات این دو پادشاه با تمثال آنتیوخوس و نام دایودوت و بالعکس رواج داشته است (معیری، ۱۳۷۷، ص ۴۷). دایودوت دوم با تیرداد اشکانی _ که شاید او را به نحوی از خاندان و قبیله خود می دانست - قرار داد صلح منعقد کرد (دبواز، ۱۳۴۲، ص ۸) دایودوت دوم دو لقب باسیلیوس^۳ و سوتر^۴ را بر روی سکه های خود به کار برد (خادمی ندوشن، عزیز پور، ۱۳۹۱، ص ۳۷). بر روی برخی از سکه هایی که با نام دایودوت ضرب شده گاه نیم تنه جوانی به شکل زئوس دیده می شود که تصور می رود همان دایودوت دوم باشد در مقابل سکه هایی به نام دایودوت؛ اما با شمایل مردی میانسال وجود دارد که تصور می رود متعلق به پادشاه سومی به نام دایودوت باشد که احتمالاً برادر کوچکتر دایودوت دوم بوده که بعد از سال ۲۲۵ ق.م جانشین او شده است. این دایودوت نیز بر سکه هایش از لقب تئوس استفاده کرده و در سال ۲۳۰ ق.م به همراه دیگر اعضای خانواده اش توسط اوتیدم - که شاید داماد دایودت بود - به قتل

دایودوت اول از سه فلز طلا، نقره و مس سکه ضرب کرده است (خادمی ندوشن، عزیز پور، ۱۳۹۱، ص ۳۶) به نظر می رسد سکه های سیمین دایودوت متعلق به دورانی است که او در مقام یک ساتراپ عمل می کرده و سکه های زرین (تصویر ۲) متعلق به دوران پادشاهی او یعنی سالهای ۲۵۰-۲۴۵ ق.م است (معیری، ۱۳۷۷، ص ۴۶). دایودوت بعد از کنترل استانهای^۲ تریوا و اسپینوس تصویر الهه مورد پرستش خود، زئوس، را جانشین الهه ای کرد که پیش از او بر سکه های سلوکی به کار می رفت و به جای نام آنتی اخوس نیز نام خود را بر سکه ها ضرب نمود. در حرکت بعدی دایودوت، بر روی سکه ها، نیم تنه خویش را نقش کرد (خادمی ندوشن، عزیز پور، ۱۳۹۱، ص ۳۷). همچنین دایودوت بعد از اعلام استقلال از لقب سوتر (منجی) بر سکه های خود استفاده کرده است. بر اساس مدارک سکه شناسی متصرفات دایودوت اول از باختر و سغد فراتر نرفته است (معیری، ۱۳۷۷، ص ۴۶) همچنین به گواهی سکه ها فرمانروایی دایودوت بیش از یک سال طول نکشیده و بعد از او پسرش دایودوت دوم به تخت نشسته است. البته این عقیده هم وجود دارد که در ابتدای تاسیس حکومت یونانی باختر دایودوت اول و دایودوت دوم در معیت هم کشور تازه تاسیس را اداره می کرده اند (علی محمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۲۵).

۲-۱-۳- دایودوت دوم :

^۳ Bacilius
^۴ Soter

^۲ Turiva and Aspinous

سلوکیه، آنتیوخوس سوم، که برای تحکیم قدرت خود به شمال غرب ایران و سپس به قلمرو اشکانیان حمله کرده بود، بعد از حمله به باختر، اوتیدم را در سواحل رودخانه آریوس^۶ شکست داد و او را وادار کرد که به طرف پایتختش زاریابا^۷ و بلخ عقب نشینی کند (Bevan, 1904: 22-3). با آنکه اوتیدم یک مگنسیایی - و نه از خانواده شورشوی دایودوتس - بود، در این شرایط تنها با پا در میانی تیلس^۸ که افسری سلوکی و ساکن مگنسیا (همشهری اوتیدم) بود، قرار داد صلحی بین اوتیدم و آنتیوخوس منعقد شد. بر اساس این قرارداد اوتیدم می بایست فرمانروایی سلوکیه بر خود را می پذیرفت و فیل های جنگی خود را باز می گرداند البته آنتی خوس از طرف دیگر اجازه داد که اوتیدم با استفاده از نام پادشاه به حکومت خود ادامه دهد و بعدها دختر (و یا خواهر) خود را به عقد پسر او - دمتریوس - در آورد. این ازدواج پشتوانه صلح بین یونانیان باختر و سلوکیان سوریه شد^۹ (معیری، ۱۳۷۷، ص ۶۴). اوتیدم بر پشت سکه هایش (تصاویر ۷-۵) تصویر هرکول را در حالی که بر تخته سنگی نشسته نقش کرده است. بر روی گونه دیگری از سکه های اوتیدم تصویری از سر هرکول و یا زئوس و بر پشت آن تصویر اسب دیده می شود. بر اساس سکه هایی که از اوتیدم بر جای

رسید (Dani, 1993: 4)؛ خادمی ندوشن، عزیزی پور، ۱۳۹۱، ص ۳۸). لازم به ذکر است که در بسیاری از کتب تاریخی (علی محمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۶؛ معیری، ۱۳۷۷، ص ۴۹؛ دیاکونوف، ۱۳۷۸، ص ۶۸) از این دایودوت سوم نامی برده نشده و دایودوت دوم را شاهی دانسته اند که به دست اوتیدم^{۱۰} به قتل رسیده است.

۲-۳- خاندان اوتیدم:

۱-۲-۳- اوتیدم:

اوتیدم اول مردی از مگنسیا بود که از طرف دایودوت به حکمرانی سغد منصوب شده بود (علی محمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۱). او به حاکم خود خیانت کرد و بعد از قتل دایودوت در سال ۲۲۰ ق.م تاج و تخت وی را غصب نمود. ظاهراً مشی مردد و ضعف سیاسی دایودوت بویژه در برابر پارت بهانه قتل وی بوده است. هویت اوتیدم پیش از رسیدن به پادشاهی همچنان برای ما مجهول است. باختر در دوران اوتیدم و جانشینان او حیات کاملاً مستقل یافته بود (معیری، ۱۳۷۷، ص ۵۰) پادشاهی باختر در دوران اوتیدم حداقل تا کوههای البرز امتداد داشته و پیش از حمله آنتیوخوس، زرنگ و آراخوزیه را نیز شامل می شده است. آوازه اوتیدم آنقدر بلند بوده که استرابو او را بنیانگذار پادشاهی مستقل باختر بداند. برخی معتقدند اوتیدم با تحریک حاکمان سلوکی دایودوت را به قتل رسانده و حکومت او را غصب نموده است. با این حال شاه

^۶ Arius

^۷ Zaraba

^۸ Teles

^۹ - اگر چه برخی مورخان تردیدهایی را درباره این ازدواج مطرح کرده اند، با این حال با اندکی احتیاط می توان وقوع چنین ازدواجی را پذیرفت.

^{۱۰} لیدیه امروزی

بود. بر این اساس محققان این سکه ها را متعلق به اوتیدم دوم، از پادشاهان فرعی خاندان اوتیدم می دانند. برخی اوتیدم دوم را پسر اوتیدم اول (همان منبع) و برخی پسر دمتریوس می دانند (معیری، ۱۳۷۷، ص ۵۵؛ علی محمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۶۱).

۲-۲-۳- دمتریوس:

جانشین اوتیدم فرزند او دمتریوس است که داماد آنتیوخوس نیز بود. سکه های او یک نوشتاری و دو نوشتاری است. در زمان دمتریوس اول مرزهای پادشاهی یونانیان باختر توسعه ای فوق العاده یافت. او هرات، آراخوزیا (قندهار) و درنگیانا (سیستان) را تابع خویش ساخت و سپس نواحی پهناور شمال هندوستان را در حدود سال ۱۷۵ ق.م تسخیر کرد (دیاکونوف، ۱۳۷۸، ص ۶۸). کشف سکه های دمتریوس (تصاویر ۸-۹) اول در مناطق جنوبی هندوکش می تواند نشانگر وجود تجارت گسترده و مبادلات تجاری با آن مناطق در زمان این پادشاه باشد (خادمی ندوشن، عزیزی پور، ۱۳۹۱، ۳۲). استرابو (استرابو، ۱۳۸۲، ص ۴۰) می گوید که باختریان در این زمان قدرت خود را حتی در مناطق سریس و فریان توسعه دادند. جایگاه کنونی این مناطق را می توان با سولی و فولی در کاشغر و یا منطقه ای در نزدیکی تاشکورگر که در شمال قلمروی باختریان قرار داشته، یکی دانست؛ با تصرف نواحی شرقی سغد یونانیان باختر با چینیان همسایه شدند و فلز نیکل برای ضرب سکه به قلمرو باختریان صادر شد. اوتیدم دوم (تصویر ۱۰)،

مانده می توان گفت که او مدت زیادی حکومت کرده است (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۶۰) همچنین سکه یافته های اوتیدم بیانگر گسترش امپراطوری او در محدوده وسیعی از سغد، باختر، مرگیانا، آریا، پاروپامیسوس، زرننگ و آراخوزیه است (معیری، ۱۳۷۷، ص ۵۱). مرگ اوتیدم را در سال ۱۸۹ ق.م در ماگنیزیا نوشته اند. سکه های نقره ای اوتیدم غالباً در قسمت شمال هندوکش در قهندز (بلخ و بخارا) و همچنین در حوزه باختر یافت شده است که تا حدی نشان دهنده حوزه نفوذ این حکومت در مناطق مذکور است. تعداد زیادی از سکه های مسی اوتیدم هم در جنوب کوه های بگرام پیدا شده؛ از آنجا که اوتیدم این منطقه را در اختیار نداشته می توان تصور کرد این سکه ها از طریق تجارت به منطقه بگرام وارد شده باشد (Wilson, 1842: 222-3). سکه هایی از نیکل و مس مشابه سکه های اوتیدم در دست است که بر روی آنها سر آپولو و هرکول و بر پشت آن تصویر آتشدان و یا اسب نقش بسته است. این سکه ها هم یک نوشتاری و هم دو نوشتاری هستند. بر پشت سکه های دو نوشتاری او تصویر پالاس و هرکول، در حالیکه بر سر خود تاجی دارند، دیده می شود. بر روی این سکه ها نیم تنه پادشاه، سرفیل و سپر و بر پشت آنها نیزه سه سر، کادوسس و یا آرتیمس دیده می شود (خادمی ندوشن، عزیزی پور، ۱۳۹۱، ۳۲). باید توجه داشت که اوتیدم اول هیچ گاه از نیکل برای ضرب سکه های خود استفاده نکرده

متعددی داشت که هر یک از آنان را به حکومت بر بخشی از قلمرو خود منصوب کرده بود؛ اوتیدم دوم، دمتریوس دوم، آنتی ماخوس، آگاتوکلس و پانتالئون و هلیوکلس^{۱۱} به عنوان پسران دمتریوس معرفی شده اند. از بین پسران دمتریوس، دمتریوس دوم و اوتیدم هر کدام به نام خود سکه ضرب کرده اند. که این موضوع نشان دهنده استقلال آنهاست (علیمحمدی، ۱۳۹۶، صص ۱۷۹-۱۶۰).

محققان سال ۱۹۰ ق.م را سال آغاز حکومت و سال ۱۷۰ ق.م را آخرین سال حکومت دمتریوس می دانند (معیری، ۱۳۷۷، صص ۶۹) طبق نظر ژوستین هم - زمان با حکومت مهرداد اول اشکانی اوکراتید به دمتریوس حمله کرد و خاندان او را سرنگون نمود. بنا به گزارش متون تاریخی دمتریوس در سال ۱۶۰ ق.م درگذشت. برخی معتقدند که او در جریان یک توطئه از طرف اوکراتید به قتل رسید. خلاء سیاسی و عدم حضور دمتریوس در باختر و از طرف دیگر مرگ فرزندش دمتریوس دوم و بی صاحب ماندن حاکمیت باختر موجب شد تا اوکراتید از فرصت استفاده کرده و باختر را تصرف کند (علی محمدی، ۱۳۹۶، صص ۷۷).

۳-۲-۳- مناندر :

مناندر یکی از سرداران معروف دمتریوس است. بعد از کشته شدن دمتریوس اول و تقسیم پادشاهی یونانی باختر بین سرداران و پسران او بخش متصرفات هندی عملاً تحت حاکمیت مناندر در

پنتالیون و آگاتوکلس^{۱۲} (Narain, 1980:72) از پادشاهان فرعی خاندان اوتیدم (معیری، ۱۳۷۷، صص ۵۵) از این فلز برای ضرب سکه هایشان استفاده کرده اند. به نظر می رسد که لشکر کشی به طرف شمال و جنوب که جزء اهداف اوتیدم اول بود توسط فرزندانش دمتریوس و اوتیدم دوم انجام گرفته باشد، ولی جانشینان او زمانی به این موفقیت نایل شدند که اوتیدم اول مرده بود. این دو پادشاه بین سالهای ۲۰۰ تا ۱۸۵ و ۱۸۵ تا ۱۸۰ قبل از میلاد به ترتیب به حکومت رسیده اند (Narain 1980:170). بر اساس سکه ها می توان گفت که دمتریوس جنوب هندو کش و بخشهای غربی هند را نیز در تصرف خود داشته است. نمادهای هندی بر سکه های پادشاه اخیر دیده می شوند. این نمادها تصاویر تقلیدی از سر و خرطوم فیل است. این موضوع نشان می دهد که فیل که تا این زمان در جنگهای شاهان باختر جایگاهی نداشته از این دوره به بعد در سپاه باختر راه پیدا کرده است (علی محمدی و باستانی، ۱۳۹۲، صص ۱۰۶) حکومت یونانی باختر در اواخر سلطنت دمتریوس شکل امپراطوری بزرگی را به خود گرفته بود و به مراتب از قلمرو امپراطوری سلوکی سوریه بزرگتر شده بود. شاه و پسران او هر کدام در داخل حوضه قلمرو باختر به امارتهایی منصوب شدند. همزمان با پادشاهی دمتریوس سلوکیان تضعیف شده و دیگر حاکمیتی بر مرزهای شرقی نداشتند. دمتریوس پسران

^{۱۱} - برخی مورخان همه افراد مذکور را جزو پسران دمتریوس نمی دانند.

^{۱۲} علی محمدی هر سه این پادشاهان را پسران دمتریوس معرفی می کند (علی محمدی، ۳، ۱۳۹۶-۱۶۰)

قانون) بر شمرده اند. لقب سوتر^{۱۲} (کروشتی تر تاسا) که مناندر برای خود انتخاب نمود، بیانگر آن است که او منجی قدرت یونانیان در جنوب هندوکش بوده است. پولکسینوس و آپاندر از حکمرانان محلی او بوده اند، (Dani, 1993, 12). با کشته شدن او در میدان جنگ با هندوان از آنجایی که فرزند او استراتو صغیر بود، همسرش آگاتوکولیا-به نیابت از فرزند خردسال خود- همچون موزا ملکه اشکانی به عنوان نایب السطنه بر تخت سلطنت نشست. تصویر و نام او بر روی سکه هایی که نام استراتو به کروشتی بر پشت آن نقش بسته است دیده می شود. بر بعضی از سکه ها هم نام هر دوی آنان دیده می شود که می تواند بیانگر آن باشد که استراتو در زمان ضرب این سکه ها به سن بلوغ رسیده بوده. می توان گفت که استراتو بر بخش اعظم قلمرو پدرش مناندر حکمرانی کرده است. نارین معتقد است که استراتو بعد از گذشت ۳۵ سال توسط شاه دیگری سرکوب گردیده و آنگاه حکومت خود در منطقه ای کوچک به همراه فرزندش استراتو دوم ادامه داده است (Narain, 1980: 72); لاهری سکه هایی با تصاویری از مردی میان سال را به استراتو دوم نسبت داده و فرزند او را استراتو سوم نامیده است (Lahari, 1965: 182).

آمد. مناندر توانست با برقراری صلح و امنیت و مقابله با تهاجمات اوکراتید، دل مردم منطقه را به دست آورد و مردم منطقه او را به عنوان پادشاه انتخاب کردند (علیمحمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۹۸). با این حال دیاکونوف مناندر را غاصبی می داند که مقارن با اوکراتید بخشهایی از سلطنت خاندان اوکراتید را به زور غصب کرد (دیاکونوف، ۱۳۷۸، ص ۷۰). پادشاهی مناندر در هند از شرق تا منطقه ماتورا و از غرب تا منطقه باریگازا (بروج) توسعه یافت. همسر مناندر دختر دمتریوس یا به روایتی دیگر دختر آپولودوتس به نام آگاتوکلیا بود. مناندرگونه های مختلفی از سکه ها را ضرب کرد و بر پشت سکه های خود از خط یونانی استفاده نمود. سکه های او در غرب ایران به وفور یافت می شود. مناندر بر دره کابل، آراکوزیاسس، گندهرا و پنجاب حکمرانی نمود. سکه های او دلالت بر آن دارد که او در شمال هندوکش به تقویت پایگاه خود پرداخته بود. او آخرین پادشاهی است که به ضرب سکه های طلا اقدام نموده است، به نظر می رسد که او بین سالهای ۱۵۵ تا ۱۳۰ قبل از میلاد حکمرانی کرده است. بر روی بعضی از سکه های او نوشتاری وجود ندارد می توان این نوع سکه ها را بعنوان سکه های یادبود تلقی نمود (خادمی ندوشن، عزیزی پور، ۱۳۹۱، صص ۵۰-۴۸). بر پشت سکه های مسی و نقره ای مناندر الهه پیروزی، نایکه، نقش شده است. چرخ را به عنوان سمبول مذهب بودا (چرخ

داند و برخی دیگر او را از خاندان سلوکی به حساب می آورند. بر سکه های به دست آمده از اوکراتید بر یک طرف سکه تصویر خود اوکراتید و در طرف دیگر تصویر زن و مردی دیده می شود. برخی از محققان تصویر این زن و مرد را متعلق به هلیوکس و لائودیکه (پدر و مادر اوکراتید می دانند)، اما برخی دیگر این دو تصویر را متعلق به پسر و عروس اوکراتید می دانند (دیاکونوف، ۱۳۷۸، ص ۶۸). اگر بپذیریم که تصاویر موجود بر سکه های اوکراتید متعلق به پدر و مادر اوست؛ آنگاه باید گفت که اوکراتید پادشاهی را از طرف پدرش هلیوکلس دریافت کرده است. بعلاوه اوکراتید قصد داشته تا با ضرب چنین سکه هایی خود را به خاندان سلوکی منتسب کرده و به این ترتیب مشروعیت پادشاهی خود را تایید کند (علی محمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۷۷). بر پیشانی مادر اوکراتید بر سکه ها پیشانی بندی سلطنتی بسته شده است. این پیشانی بند حاکی از آن است که مادر اوکراتید از خانواده ای سلطنتی بوده است. نام مادرش - لائودیکه - که در بین خانواده سلوکیان عمومیت داشته است و گذاشتن کلاه خود بر سر او را از منسویین به خانواده سلوکیان قرار داده است. البته کلاه خود بر سر اوکراتید مفهوم دیگری هم دارد و آن اینکه اوکراتید بیشتر عمرش به فعالیت های نظامی پرداخته است (خادمی ندوشن، عزیزی پور، ۱۳۹۱).

خاندان اوکراتید:

۳-۳-۳- خاندان اوکراتید:

۳-۳-۱- اوکراتید:

سومین خاندان پادشاهی در دوران حکومت یونانیان باختر، خاندان اوکراتید است. دیاکونوف اوکراتید را غاصبی می داند که از غیبت طولانی دمتریوس و اقامت او در هندوستان استفاده کرده و تخت پادشاهی را تصرف کرده بود (دیاکونوف، ۱۳۸۷، ص ۶۹). بر اساس نظر ژوستین (Justin, XLI.6)، آغاز حکومت اوکراتید همزمان با حکومت مهرداد اشکانی، بوده است. سلوود تاریخ حکومت مهرداد را از سال ۱۷۱ تا ۱۳۸ قبل از میلاد قرار می دهد (Sellwod, 1980:56). سکه های اوکراتید بیانگر آن است که او در دوران میان سالگی به حکومت رسیده است (تصویر ۱۱). شاید او در آغاز فعالیت سیاسی خویش به عنوان یک استاندار و یا افسر نظامی مطرح بوده است. از تصاویر اوکراتید که بر سکه هایش نقش شده، می توان دوران حکومت او را بین سالهای ۱۷۰ تا ۱۵۵^{۱۳} قبل از میلاد قرار داد (Dani, 1993:7). اوکراتید با تصرف باختر به ضرب سکه های طلا پرداخت. ضرب این سکه ها را می توان نشانه استقلال و جدا شدن اوکراتید از پادشاهی یونانیان باختر دانست (علی محمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۹۳). درباره نسب و شجره اوکراتید بین مورخان اختلاف نظر وجود دارد، برخی او را از خانواده شاهان یونانی باختر می

۱۳- گوتشمید سقوط دمتریوس و مرگ اوکراتید را بین سالهای ۱۵۹-۱۵۵ ق. م می داند (گوتشمید، ۱۳۷۹، ص ۷۶)

فرماندهان حکومت یونانیان باختر از یک طرف و تهدید حکومت یونانی باختر از جانب نیروهای خارجی همچون سلوکیان، سکاها و پارتها از طرف دیگر باعث شد که حکومت یونانیان باختر به تدریج قدرت خود را از دست داده و در نهایت سقوط کند.

نتیجه گیری :

حکومت باختریان در نتیجه غفلت سلوکیان از مرزهای شرقی خود پدید آمد. شاهان باختری در یک برهه زمانی با شاهان سلوکی و اشکانی معاصر بوده اند. این موضوع اهمیت آنان را در شناخت تاریخ نواحی شرقی ایران بیشتر کرده است. در مطالعه تاریخ سیاسی پادشاهان یونانی باختر، سکه یک عنصر کلیدی به حساب می آید. بر اساس سکه ها می توان گفت که در طول تاریخ باختریان سه خاندان دایودت، اوتیدم و اوکراتید حکومت کرده اند. بنیان گذار حکومت یونانیان باختر دایودت است. در دوران حکومت خاندان دایودت، اوتیدم به عنوان یکی از سرداران حکومت باختر کودتا کرد و بر تخت سلطنت باختریان نشست. خاندان اوتیدم در زمانی که در اوج قدرت بودند به دست یک یاغی دیگر سلطنت به نام اوکراتید از سلطنت خلع شدند. روند سقوط حکومت یونانیان باختر از دوران سلطنت دمتریوس - از خاندان اوتیدم - آغاز شده بود. با به قدرت رسیدن خاندان اوتیدم ضعف حکومت یونانیان باختر بیش از پیش نمودار شد.

اوکراتید در شمال هندوکش بر مناطقی همچون مرو، بدخشان و باختر حکمرانی نموده است. بر در جنوب هندوکش نیز اوکراتید، مناطق آریا و آراکوزیا را مسخر نموده بود. اوکراتید توسط فرزندش پلوتو، که در شمال قلمرو باختریان حکومت می کرد، به قتل رسید. فرزند اوکراتید باید برای مدتی نزدیک به یک سال، در سال ۱۵۵ قبل از میلاد، حکمرانی نموده باشد. او سکه هایی ضرب کرد که بر پشت آن الهه میترا (هلیوس) دیده می شود و همچنین لقب اپیفانوس (عالیجناب) را برای خود انتخاب نمود. هلیوکول اول، فرزند دیگر اوکراتید بود که به نام پدر بزرگش نامیده می شد و در مناطق شمالی قلمرو پدر حاکم بود (Narain, 1980: 71-2). هلیوکول به ضرب سکه هایی با تصاویری از زئوس - در حالیکه از روبرو ایستاده - پرداخت. او بر روی سکه های خود لقب دیکوی (راست کردار) را استفاده کرده است. هلیوکول اول به نظر می رسد بین سالهای ۱۶۶ تا ۱۴۵ قبل از میلاد حکمرانی کرده باشد (Lahari, 1965: 179-80). از دوران اوکراتید به بعد مرکز ثقل دولت یونانی باختر به تدریج به نواحی جنوب هند منتقل شد (گوتشمید، ۱۳۷۹، ص ۱۵۷). با مرگ اوکراتید عملاً حکومت یونانی باختر از هم پاشیده شد و متصرفات آن را قدرتهای منطقه ای چون سکاها، پارتها، مقدونی ها و حتی یونانی ها تجزیه کردند (علیمحمدی، ۱۳۷۶، ص ۱۷۸) درگیری - های داخلی، زیاده خواهی اوکراتید و حاکمان و

- ۲- افتخاری، یوسف، ۱۳۹۳، سکه های شرق ایران زمین، باختر، تهران، پایزنه
- ۳- بیوار، آ.د.ه، ۱۳۸۳، "تاریخ سیاسی ایران در دوره اشکانیان"، تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان، ج سوم، قسمت اول، گرد آورنده احسان یار شاطر، ترجمه حسن انوشه، انتشارات امیر کبیر.
- ۴- دیبواز، نیلسون، ۱۳۴۲، تاریخ سیاسی پارت (اشکانیان) ترجمه علی اصغر حکمت، تهران: ابن سینا
- ۵- خادمی ندوشن، فرهنگ، عزیزی پور، طاهره، ۱۳۹۱، تاریخ و هنر شرق ایران قبل از اسلام، تهران: سمیرا.
- ۶- دیاکونوف، م.م، ۱۳۷۸، اشکانیان، ترجمه: کریم کشاورز، تهران،
- ۷- علیمحمدی، نعمت اله، باستانی، محرم، ۱۳۹۲، "روند ضرب سکه در حکومت یونانیان باختر از ابتدا تا سقوط"، مطالعات باستان شناسی، دوره ۵، شماره ۲، پاییز و زمستان، صفحات ۹۹-۱۱۲.
- ۸- علی محمدی، نعمت اله، ۱۳۹۶، حکومت یونانی باختر از ابتدا تا سقوط، تهران: سمیرا.
- ۹- گوتشمیدت، آلفرد، ۱۳۷۹. تاریخ ایران و ممالک همجوار آن از زمان اسکندر تا انقراض اشکانیان، ترجمه کیکاووس جهاننداری، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- ۱۱- معیری، هایده، ۱۳۷۷، باختر به روایت تاریخ، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۱۲- هرودوت، تاریخ هرودوت، ۱۳۸۹، ترجمه مرتضی ناقب فر، ج ۱، تهران: اساطیر.

حکومت اوتیدم را همزمان با قدرت گرفتن مهرداد اول اشکانی دانسته اند. دست اندازی های مهرداد به قلمرو یونانیان باختر از یک طرف و حملات مختلف سکاها به باختریان از طرف دیگر موجبات سقوط حکومت یونانیان باختر را فراهم کرد. یونانیان باختر حدود ۲۰۰ سال حکومت کردند. اینکه در این مدت زمان سه خاندان مختلف در پی شورش - بر مسند قدرت می نشینند را می توان بیانگر اوضاع نابسامان شرق ایران بعد از مرگ اسکندر تا قدرت گرفتن کوشانیان دانست. سکه های مناندر در نواحی غرب ایران یافت شده است. داده های تاریخی تایید نمی کنند که نواحی غرب ایران جزو قلمرو مناندر بوده باشد؛ بنا براین، این سکه ها را می توان نشانه داد وستد با مناطق غرب ایران در دوره مناندر دانست.

سپاسگزاری: بخشی از منابع مورد استفاده در این پژوهش متعلق به کتابخانه شخصی زنده یاد، فرهنگ خادمی ندوشن است که از طرف خانواده ایشان در اختیار نگارنده قرار گرفت؛ از محبت آنان سپاسگزارم.

منابع:

- ۱- استرابو، ۱۳۸۲، جغرافیای استرابو، سرزمینهای زیر فرمان هخامنشیان، ترجمه همایون صنعتی زاده، انتشارات موقوفات افشار.

- 1- Bevan.E.R.,1904, the House of Seleucus, vol 2, London.
- 2- Dani.A.D, 1993 Bactrian and Indus Greeks a Romantic story from their Coinage (Lahore) .
- 3- Justin's History of the World extracted from Trogus Pompeius, in *Justin, Cornelius Nepos and Eutropius*, John Selby Watson, tr. (London: ى Bell and Sons, 1876), pp. 272-283.
- 4- Lahari.Ak.,1965, Corpus of Indo Greeks coins, (Calcutta).
- 5- Narian.A.K.,1980, The Indo Greeks, Delhi, 1st printing in India, 1980.
- 6- Sellwood.D.G., An Introduction to the Parthia Coinage, (London). 1980.

	
<p>تصویر ۲- دیودوت یکم (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۲۱)</p>	<p>تصویر ۱- آنتیوخوس اول (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۲۰)</p>
	
<p>تصویر ۴- دیودوت دوم (دایودوت دوم، ۱۳۹۳، ص ۲۲)</p>	<p>تصویر ۳- دایودوت دوم (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۲۲)</p>
	
<p>تصویر ۶- اوتیدم (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۴۰)</p>	<p>تصویر ۵- اوتیدم (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۳۱)</p>
	
<p>تصویر ۸- دمتریوس (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۴۱)</p>	<p>تصویر ۷- اوتیدم (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۳۵)</p>
	
<p>تصویر ۱۰- اوتیدم دوم (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۴۷)</p>	<p>تصویر ۹- دمتریوس (افتخاری، ۱۳۹۳، ص ۴۳)</p>
	<p>تصویر ۱۱- اوکراتید</p>



نقشه ۱-باختر در زمان سلطه یونانیان، در حدود سال ۱۸۰ پیش از میلاد